वेवतसमवेतविशेषणतया । शब्दाभावः केवलश्रोत्रावच्छिन्न-विशेषणतया । कादौ खत्वाद्यभावः श्रोत्रावच्छिन्नसमवेत-विशेषणतया । एवं कत्वावच्छिन्नाभावे खत्वाभावादिकं विशेषणविशेषणतया । एवं घटाभावादौ पटाद्यभावः संयुक्तविशेषणविशेषणतया । एवमन्यदप्यूह्यम् तथापि विशेषणतात्वरूपेणैव सा गण्यते अन्यथा पीठा सन्निकर्ष इति प्राचां प्रवादो व्याहन्यतेति" मुक्ता० । इन्द्रिय संयोगादयोऽप्यत्र

इन्द्रियस्वाप पु० इन्द्रियाणां स्वस्वविषयेषु स्वाप इव अप्र वृत्तिरत्र । १सुषुप्तावस्थायाम् तत्र हि मनःसहितसर्वे-न्द्रियाणामुपरमः श्रुत्यादावुक्तः "सुषुप्तिकाले सकले प्रलीने" इति स्मृत्या "यत्र सुप्तो न कञ्चन पश्यतीति" श्रुत्या इन्द्रियमात्रलयश्रवणात् । इन्द्रियैःस्वस्य स्वकारणभावस्यापः प्राप्तिर्यत्र । इन्द्रियाणां स्वरूपतः स्वकारणलयकाले प्रलये । मरणे तु न स्वरूपतस्तेषां लयः । "तस्मात्क्रामन्त प्राणोऽनुत्क्रामति प्राणमनुत्क्रामन्तं मनोऽनुक्रामतीत्यादि" श्रुतेः "पञ्चप्राणमनोबुद्धिदशेन्द्रियसमन्वितम् । अपञ्चीकृतभूतोत्थं सूक्ष्माङ्गं भोगसाधनं" मिति स्मृतेश्च प्राणा-नामाप्रलयस्थायित्वावगतेः । तत्र गोलकाभावेन वृत्तिमात्र न भवति पुनर्देहान्तरे गोलकोदये वृत्तिलाभ इति भेदः "तदन्तरप्रतिपत्तौ रंहति संपरिष्वक्त" इति वां० सू० भाष्ययोर्विवृतिः एवं सांख्यमतेऽपि किन्तु तन्मते लिङ्गदेहे प्राणपञ्चकं विहाय पञ्चभूतानां प्रवेश इत्येतावन्मात्रभेदः ।

इन्द्रियात्मन् पु० इन्द्रियमेवात्मा । १इन्द्रियस्वरूपे कर्म्मधा० । २इन्द्रियेषु ।

इन्द्रियादि पु० ६त० । सांख्यमतसिद्धे इन्द्रियकारणे अहङ्कारे "सात्विक एकादशः प्रवर्त्तते वैकृतादहङ्कारात्" सा०का०

इन्द्रियाधिष्ठात ६त० । इन्द्रियाणामचेतनानां स्वस्वकार्य्येषु व्यापारसम्पादनाय ईश्वरनियोजिते देवभेदे । तेच देवाः "दिग्वातार्कप्रचेतोऽग्निवह्नीन्द्रोपेन्द्रमित्रकाः" । शारदा० दर्शिताः पदार्थादर्शे एतद्व्या० "एते इन्द्रियाधिष्ठातृदेवाः । यदाहुः वैकारिकादिगाद्याश्च चन्द्रेणैकादश स्मृताः । इन्द्रियाणामधिष्ठातृदेवास्ते सात्विकाः मता" इति तथा च श्रोत्रस्याधिष्ठातृदेवता दिक् । त्वचः वायुः, चक्षुषः अर्कः । रसनायाः प्रचेताः, घ्राणस्याश्विनौ. वाचः अग्निः पाणेः शक्रः, पादस्य उपेन्द्रः (विष्णुः), पायोः मित्रः उपस्थस्य कः ब्रह्मा । मनसः चन्द्रमाः ।

इन्द्रियायतन ६त० । श्रोत्राद्याधारे देहे तस्य इन्द्रियाधा-रत्वतथात्वम् । स च सूक्ष्मएव देहः । यथाह सा०का० "पूर्वोत्पन्नम (श) सक्तं नियतं महदादिसूक्ष्मपर्यन्तम् । संसरति निरुपभोगं भावैरधिवासितं लिङ्गम्" । "प्रधाने-नादिसर्गे प्रतिपुरुषमेकैकमुत्पादितम् आ चादिसर्गात् आ च महाप्रलयादवतिष्ठते महदादिसूक्ष्मपर्य्यन्तं महदहङ्का-रैकादशेन्द्रियपञ्चतन्मात्रपर्य्यन्तम् एषां समुदायः सूक्ष्मश-रीरं शान्तघोरमूढैरिन्द्रियैरन्वितत्वाद्विशेषः । नन्वस्त्वेत-देव शरीरं भोगायतनं पुरुषस्य, कुतः दृश्यमानेन षाट्कौशि-केन शरीरेणेत्यतआह संसरतीति उपात्तमुपात्तं च शरीर जहाति हायंहायं चोपादत्ते, कस्मात् ? निरुपभोगं यतः, षाट्कौशिकं शरीरं विना सूक्ष्मं निरुपभोगं, तस्मात्संस-रति । नन्वधर्म्माधर्म्मनिमित्तः संसारः न च सूक्ष्मशरीर-स्यास्ति तद्योगः, तत्कथं संसरतीत्यत आह भावैरधिवा-सितं धर्म्माधर्म्मज्ञानाज्ञानवैराग्यावैराग्यैश्वर्य्यानैश्वर्याणि भा-वास्तदन्विता बुद्धिः तदन्वितञ्च सूक्ष्मशरीरमिति तदपि भावैरधिवासितं यथा सुरभिकुसुमसम्पर्काद्वस्त्रं तदामो-दवासितमवति तस्माद्भावैरेवाधिवासितत्वात्संसरति । क-स्मात्पुनः प्रधानमिव महाप्रलयेऽपि तच्छरीरं न तिष्ठती-त्यत आह लिङ्गम् लयं गच्छतीति लिङ्गं हेतुमत्त्वेन चास्य लिङ्गत्वमिति"भावः । सा०कौ० । "पञ्चप्राणमनोबुद्धिदशे न्द्रियसमन्वितम् । अपञ्चीकृतभूतोत्थं सूक्ष्माङ्गं भोगसा-धनम्" स्मृतिः । पञ्चद० इदमेव वाक्यमुपन्यस्तम् । न्यायादिमते स्थूलदेहएव इन्द्रियायतनं तैः सूक्ष्मदेहा-नङ्गीकारात् इति भेदः जीवादृष्टवशादेवापूर्व्वदेह एव तत्तदिन्द्रियाण्यपि तत्तद्देहे उत्पद्यन्ते मनांसि तु अन-न्तानि तानि च नित्यानि तेषाञ्च अदृष्टवशात् एकैक-स्मिन् देहे एकैकस्य प्रवेश इति हि तेषां सम्मतम् । २ आत्मनि च "आत्मेन्द्रियाद्यधिष्ठतो" लिङ्गशरीरशब्दे एतेषां युक्तायुक्तत्वपरीक्षणम् करिष्यते ।

इन्द्रियाराम त्रि० इन्द्रियेषु आरमति आ+रम-घञ् । इ न्द्रियार्थभोगप्रसक्ते "अघायुरिन्द्रियारामो मोघं पार्थ स जीवति" गीता० ।

इन्द्रियार्थ पु० ६त० । इन्द्रियगोचरशब्दार्थे शब्दादौ "इ-न्द्रियार्थेषु सर्वेषु न प्रसज्येत कामतः" मनुः । इन्द्रः इ न्द्रिये तद्विषये च द्वि०व० । "इन्द्रियार्थसन्निकर्षोत्प-न्नम्" गो०सू० । इन्द्रियेणार्थस्य सन्निकर्षः इत्येव तत्र विग्रहस्तु न्याय्यः ।

इन्द्रियाविन् त्रि० इन्द्रिय वश्यतया प्राशस्त्येन वास्त्यस्य ना०